

Violeta Ungureanu

SPECIFICUL DERIVATELOR DE LA VERBE POLISEMANTICE

Formarea cuvintelor este un vast și important capitol al lexicologiei românești vechi, moderne și contemporane. În sfera cercetărilor lingvistice, derivarea continuă să focalizeze atenția lingviștilor prin pluriaspectualitatea fenomenului lexical în cauză, raportat la diverse nivele de analiză investigațională. Nume notorii de savanți români, francezi etc. domină unele concepte noționale elaborate în ramura științei derivatologice, pornind de la studiile efectuate de Darmsteter Brunot, Marouzeau, Dubois, Guilbert, Benveniste, până la Martinet, lingviști francezi ce au punctat multe din rezultatele de pionierat înscrise în „palmaresul” derivatologiei moderne. Grigore Cincilei, Ion Dumbrăveanu, Nicolae Raevschi sunt doar câțiva lingviști din Republica Moldova care au contribuit la dezvoltarea derivatologiei românești.

Derivarea, în concepția tradițională, conform dicționarului de Științe ale Limbii [1, p.] „e un procedeu de formare a unor unități lexicale noi pornind de la un cuvânt de bază, care constă fie în antepunerea unor afixe, fie în postpunerea lor. Prin derivare rezultă unități lexicale simple, pentru că un singur element constituit prin acest procedeu este susceptibil de a fi întrebuițat în mod autonom în enunț”. O altă definiție a termenului „**derivare**” este atestată în Dicționarul de termeni lingvistici [2, p. 246], cităm: „procedeu de formare a cuvintelor cu ajutorul formativelor (formanților), al afixelor (prefixe și sufixe) care se asociază cu cuvintele – bază sau care sunt suprimate de la acestea, în vederea obținerii unor unități lexicale”.

Trecând la tema propriu-zisă, e de menționat că dintre toate părțile de vorbire, derivatele verbelor au o frecvență destul de mare în limba română. Numărul de derivate de la verbe depinde de proprietățile valențiale ale verbului motivant.

Astfel, Alexandru Dîrul consideră că „în structurile valențiale ale verbului este oarecum codificată informația despre potențele lui derivaționale.” [3, p. 57]. Ileana Vincenz abordează subiectul referitor la derivatele formate de la verbe prin acțiunea unor reguli de nominalizare și constată că semantic ele exprimă acțiunea verbului-bază.” [4, p. 349].

Practic de la infinitivul oricărui verb poate fi format un substantiv deverbal în urma operației de nominalizare, adăugându-se sufixul *-re*: *adnotare, adorare, aducere, aerisire, afânare, ajutorare, acoperire, afișare, alinare, amăgire, ameliorare, apreciere, apretare, aprindere, aprobare, asamblare, asediere, atașare, atenuare, atingere, bronzare, blagoslovire, chemare, clasificare, comunicare, cointeresare, compătimire, condamname, damnare, demonstrare etc.*

Sufixul *-aj* este specific pentru următoarele derivate: *ajustaj, afișaj, ambalaj, ancoraj, angrenaj, avantaj, blindaj, braconaj, bandaj, bruijaj, echipaj, camuflaj, chiuretaj, cuplaj, decodaj, decupaj.*

Sufixul *-ant*: *carburant, colorant, comandant, conservant, decolorant, degresant, executant, ignorant, reclamant, reprezentant, secundant, solicitant etc.*

Sufixul *-ate* formează substantive de tipul: *cauzalitate, combativitate, claritate, comunicativitate, comutativitate, conductibilitate, creativitate, credibilitate, creștinătate.*

Sufixul *-eală*: *amăgeală, bănuială, bărbiereală, brodeală, cheltuială, chiverniseală, cicăleală, ciomăgeală, făgăduială, huiduială, iuțeală, iscodeală, împărțeală, îndoială etc.*

Sufixul *-ie*: *adopte, adorație, adulație, afirmație, agitație, amnistia, aplicație, aproximație, aspirație, boierie, broderie, calomnie, casație, citație, combinație, comparație, compensație, compilație, complicație, comunicație, comutație, concentrație, conspirație, constipație, consumație etc.*

Sufixul *-ism*: *conservatism, creștinism, democratism, exclusivism, formalism, impresionism, parașutism, practicism, reformism, revanșism, simplism, servilism, separatism, structuralism etc.*

Sufixul *-ment*: *amenajament, amendament, amuzament, angajament, antrenament, aranjament, atașament, deplasament, ornament, pansament, rafinament etc.*

Sufixul *-tor*: *agitator, alegător, amortizor, asediator, antrenor, apucător, asigurator, calculator, cititor, cântător, cioplitor, câștigător, comentator, comutator, conciliator, conductor, concasor, conspirator, constructor, consumator, coordonator, culegător, declamator, decorator, defăimător, depanator, depilator, descărcător, deschizător, descoperitor, detonator, deținător etc.*, sau un **adjectiv derivat** cu sufixele: *-ant*: *alarmant, amuzant, antrenant, atenuant, captivant, casant, contractant*, *-bil*: *admirabil, adorabil, analizabil, apreciabil, asimilabil, atașabil*, *-iv*: *afectiv, aplicativ, aproximativ, atractiv etc.*

Un aspect foarte interesant al problemei abordate constă în faptul că verbele polisemantice au, de regulă, diferite derivate. Aceasta se explică prin faptul că diferite sensuri ale verbului polisemantic pot da naștere unor derivate diferite. Astfel, axa derivativă a verbului *a deține*, de exemplu, este următoarea: *a deține* → *deținător, deținut*. Cuvântul *deținător* are în semantica sa semele primelor două sensuri ale verbului în cauză: 1. „a avea un lucru în stăpânire provizorie sau în păstrare” și 2. „a poseda un titlu, un premiu, a ocupa un post, o funcție” Contextele în care apare substantivul dat sunt similare cu ale verbului: *cineva* (o persoană sau o instituție) *deține un pachet de acțiuni*. Deoarece derivatul în acest caz exprimă agentul acțiunii, contextul va fi următorul: *Deținătorul majoritar al pachetului de acțiuni este uzina Alfa*.

Cuvântul *deținut* are în semantica sa semul sensului al treilea „a închide pe cineva (pentru cercetări sau după ce a fost condamnat). Respectiv, și contextul va fi altul: *Un deținut a evadat din închisoare*.

Cazuri de acest fel sunt foarte multe în limba română. În cele ce urmează vom aduce câteva exemple pentru a ilustra justetea tezei discutate.

Derivatele verbului *a adopta* sunt *adoptare, adoptie și adoptiv*. Substantivul *adoptare* și adjectivul *adoptat* s-au format de la sensul „a accepta ceva în urma unui vot”. Substantivul, verbul și adjectivul au aceleași ocurențe: *a adopta o lege/ o rezoluție; adoptarea unei legi/ rezoluții și lege, rezoluție adoptată*. Alte două derivate ale verbului *a adopta* sunt substantivul *adoptie* și adjectivul *adoptiv*, care păstrează un alt sens al verbului în cauză, și anume „a înfia un copil”. Contextele în care apar derivatele sunt similare celor în care apare verbul. Comp. *A adopta un copil; adopția copiilor; copii adoptați*.

Verbul *a acompania* are două sensuri: 1. „a executa partea de acompaniament a unei piese muzicale” și 2. „a însoți, a întovărăși pe cineva”. Este clar că derivatele acestui verb *acompaniament* și *companie* preiau sememele date. Substantivul *acompaniament* are sensul „totalitatea elementelor armonice, ritmice, subordonate uneia sau mai multor linii melodice principale, vocale sau instrumentale”. Toate cele 3 sensuri ale cuvântului *companie* sunt

legate de cel de al doilea sens al verbului. Semul dominant este „însoțire, petrecerea timpului împreună”. Sensul al treilea „mare întreprindere (de transport, industrială, comercială” s-a îndepărtat de sensul de bază al verbului, dar legătura nu este cu totul pierdută.

Verbul *a aranja* are două sensuri: 1. „a rândui, a pune în ordine”; 2. „a prelucra, a transcrie o bucată muzicală pentru instrumente sau voce”. Derivatele lui *aranjare, aranjat, aranșor și aranjament* redau deosebiri de sens ale verbului. Substantivul *aranjare* și adjectivul *aranșat* păstrează primul semem, iar *aranșor și aranjament* – pe cel de-al doilea. În plus, derivatele *aranșor și aranjament* și-au extins sfera semantică. Astfel, *aranșor* nu denumește numai persoana care „aranșează o compoziție muzicală pentru alte instrumente”, ci și „cel care adaptează un roman”. *Aranșament* are două sensuri: 1. „înțelegere, învoială”; 2. „prelucrare a unei bucăți muzicale pentru alte instrumente sau formații decât acelea pentru care a fost compusă”.

Derivatele verbului *a citi* – *cititor* și *citit* preiau din structura semantică a verbului-bază seme diferite. Substantivul *cititor* înseamnă „persoană care citește” și concordă cu sensul de bază a verbului dat „a parcurge un text, pentru a lua cunoștință de conținutul lui”. Adjectivul *citit* preia alt sens al verbului: „a învăța, a studia” și înseamnă „cult, învățat, instruit”.

Verbul *a consemna* are următoarele derivate: *consemn, consemnabil, consemnativ* și *consemnațiune*. Verbul are trei sensuri: 1. a nota într-un act, a înregistra, a însemna”; 2. a depune contra semnătură o sumă de bani spre păstrare la o organizație de stat specializată”; 3. „a interzice ieșirea militarilor din cazarmă pentru un anumit timp”. Substantivul *consemnare* două sensuri dintre care doar unul „interzicere temporară a ieșirii militarilor din cazarmă” are legătură evidentă cu sensul al treilea al verbului. Legătura dintre sensul celălalt al substantivului „totalitatea obligațiilor pe care le are un militar în timpul serviciului de pază” și structura semantică a verbului este mai slabă. Substantivul *consemnațiune* preia sememul al doilea al verbului având sensul „depunere a unei sume de bani la bancă spre a fi păstrată la dispoziția unei persoane”. Adjectivele *consemnabil* și *consemnativ* se referă la primul sens al verbului și înseamnă respectiv: *consemnabil* – „demn de consemnat, memorat” și *consemnativ* „cu caracter de consemnare”.

Verbul *a decora* are două sensuri: 1. „a orna, a împodobi cu decoruri”; 2. „a conferi o decorație”. Derivatele verbului sunt: *decorator, decorativism, decorativ și decorație*. Primele trei au legătură directă cu sensul 1 al verbului și înseamnă respectiv:

1. *decorator* – 1. „cel care se ocupă cu decorarea clădirilor, interioarelor”; 2. „cel care face decoruri pentru teatru, film, televiziune”. Cu aceste sensuri cuvântul este un substantiv masculin. Cu sensul de „unealtă de bucătărie pentru decorarea unor forme diferite (roșii, ciocolată, frișcă)” substantivul dat este neutru.

2. *decorativism* – „caracter decorativ exagerat sau prea accentuat al unui obiect, al unei lucrări arhitectonice, exces de ornamente”.

3. *decorativ* – „care decorează, ornant, ornamental”.

Cuvântul *decorație* are două sensuri care au legătură directă cu ambele sensuri ale verbului: 1. „distanție conferită cuiva pentru o faptă eroică, pentru merite deosebite” și 2. „arta și tehnica executării decorurilor”.

Familia verbului *a edita* este extinsă: *editologie, editor, editorial, editorialist, editură, ediție*. Verbul are trei sensuri: 1. „a publica și a pune în vânzare o lucrare, o carte, o revistă, o emisiune poștală, un disc etc.”; 2. „a stabili pentru publicare un text, pe baza unor cercetări competente”; 3. „(inform.) a pregăti textual datele unui program, în vederea prelucrării lor la calculator”.

Pentru a vedea care e raportul dintre sensurile verbului și cele ale derivatelor, să le detalizăm pe cele din urmă:

– *editologie* – „știință a editării cărților, a prospectării pieței în vederea difuzării lor”. Este clar că sensul derivatului este în concordanță cu primul sens al verbului.

– *editor* – 1. „persoană, societate care editează cărți, reviste etc. • persoană care pregătește publicarea unor texte, o emisiune televizată etc.”. 2. (*inform.*) „parte a unui calculator care face editarea programelor”. Structura semantică a derivatului acoperă sensul al doilea și al treilea al verbului.

– *editorial* – și ca adjectiv „referitor la edituri sau la editări” și ca substantiv – „articol de fond care exprimă punctul de vedere al unei publicații sau al unui post de televiziune într-o anumită problemă”, derivatul este în legătură mai mult cu sensul al doilea al verbului.

– *editorialist* – „autor al editorialului unui ziar” reflectă sensul al doilea al verbului.

– *editură* – „întreprindere care editează cărți” ține de sensul întâi al verbului.

– *ediție* – 1. „totalitatea exemplarelor unei opere tipărite prin folosirea aceluiași zaț tipografic” este în legătură cu sensul întâi al verbului. Sensul al doilea al derivatului nu este în legătură directă cu sensul verbului. Derivatul și-a extins sfera semantică însemnând: „serie de manifestări artistice, științifice, sportive etc. care se repetă periodic”.

E lesne a observa din cele menționate că prevalează substantivele și adjectivele derivate de la verbe. Semantica substantivelor și adjectivelor formate de la verbele polisemantice păstrează, în general, seme specifice verbului, unele derivate însă își extind sfera semantica, pierzând legătura directă cu sensul verbului.

Referințe bibliografice

1. Angela Bidu Vranceanu, Cristina Călărășu, Liliana Ionescu – Ruxandoiu, Mihaela Mancaș, Gabriela Pană Dindelegan. Dicționar de Științe ale Limbii. București, 2001.
2. Gheorghe Constantinescu Dobridor. Dicționar de termeni lingvistici. București, 1998.
3. Alexandru Dârul. Capacitatea combinatorie a verbului și derivarea. În: Revistă de lingvistică și știință literară, 1998, nr. 2, p. 54-60.
4. Ileana Vincenz. Semantica derivatelor cu sufixe în limba română contemporană. În: Studii și cercetări lingvistice, 1970, nr. 3, p. 335-367.

Institutul de Filologie
(Chișinău)